

Jan Breman

DE SOCIOLOGIE VAN HET POLDERLAND

Op initiatief van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen werd een paar jaar geleden een verkenningscommissie ingesteld om de wetenschappelijke en maatschappelijke prestaties van de Nederlandse sociologie over de afgelopen kwart eeuw in beeld te brengen en voorstellen te doen voor de versterking van deze discipline in de komende tijd. *Samenleven en samenwerken* is de titel van het rapport waarin de visie van deze commissie op verleden, heden en toekomst is vastgelegd (2006). De verkenning begint met een handzame samenvatting van de inhoud. Daarnaast verwijs ik lezers die zich summier op de hoogte willen stellen van het werk dat de commissie heeft verricht en het oordeel waartoe zij is gekomen.

Ik wil mij beperken tot enkele stellingen die in het rapport centraal staan, in feite antwoord geven op vragen die aan de werkgroep bij haar instelling zijn voorgelegd. De eerste was ook de belangrijkste: *wat zijn de mondiale trends en ontwikkelingen op het terrein van de sociologie?* Een sterk punt van de Nederlandse sociologie is de internationale oriëntatie, aldus het eindverslag. De naar buiten gerichte belangstelling is in de afgelopen decennia toegenomen en heeft een einde gemaakt aan het provincialisme dat tekenend was voor het begin zo'n honderd jaar geleden. Het is een constatering die van tevredenheid getuigt. Om de afstemming op wat internationaal gaande is verder te versterken beveelt de verkenningscommissie aan een omvattend onderzoeksprogramma te formuleren waarin globaliseringsprocessen centraal staan.

Is de op dit terrein in ons land aanwezige expertise, en het ontstaan ervan, door de rapporteurs afdoende in kaart gebracht? Naar mijn mening geenszins. Bij de weergave van de afgelegde route, van provinciaal naar mondiaal, plaats ik een aantal kritische kanttekeningen met als strekking dat de door mij waargenomen trend in de sociologische discipline precies een omgekeerde is geweest, namelijk een ontwikkeling van universeel naar parochieel. Ik geef het graag toe, onder ons zijn er die liever over de dijken kijken. Maar in mijn perceptie ging de laatste halve eeuw een naar binnen gerichte blik overheersen. Die uitte zich in een uitgesproken betrokkenheid op het eigen polderland en de plaatsing ervan binnen het stramien van de westerse samenleving. Het onderzoek van Nederlandse sociologen in andere dan westerse delen van de wereld kreeg weinig of geen aandacht. Nog meer heeft het ontbroken aan belangstelling voor de manier waarop in India, China, Brazilië of Japan en andere landen bevolkt door zo'n driekwart van de mensheid de sociologie

wordt bedreven. De idee dat samenwerking met deze vakgenoten in eigen huis of ver weg een voorwaarde is om gestalte te geven aan de sociologie van de transnationale vervlechting is allerm minst een opvatting die in brede kring leeft. Bij de verkenningscommissie lijkt zelfs de gedachte eraan niet te zijn opgekomen.

Mijn bedenkingen komen niet voort uit verwerping van de voorgestelde centrale vraagstelling. Mondialisering is een van de grote vraagstukken van deze tijd die de studie ervan in een sociaal-wetenschappelijk perspectief wenselijk en nuttig maakt. Maar dit onderzoek vergt een verbreding van het disciplinaire forum om recht te doen aan de door eigen ervaring en maatschappelijke achtergrond bepaalde visie op het verloop van dit wereldwijd proces, alsmede de ongelijke verdeling van voor- en nadelen die met deze diep ingrijpende transformatie verbonden is.

In een kleine geschiedenis van de Nederlandse sociologie heeft de verkenningscommissie als beginpunt de Amsterdamse School voor sociografisch onderzoek aangewezen. Voor die eerste periode was volgens deze korte schets kenmerkend het gebrek aan theoretische verdieping en de sterke nadruk op de beschrijving van sociale verschijnselen. Tegen die voorstelling breng ik in dat de ambitie van Steinmetz, de architect van deze eerste fase, natuurlijk veel verder reikte. Zijn geschriften strekten zich uit tot niet minder dan het ontdekken van 'de regelmatigheid der wereld'. Om dit omvangrijke werkprogramma hanteerbaar te maken trok hij een scheidslijn tussen de sociale wetenschappen door aan de sociologie de studie van 'de hogere volkeren' toe te vertrouwen en voor de antropologie die van 'de lagere volken' te reserveren. Hij sloot zich aan bij wat tot een internationaal gebruik was uitgegroeid. Deze tweedeling verhinderde hem evenwel niet om zich grondig in de volkenkundige literatuur te verdiepen. De etnologische studie bracht Steinmetz tot het formuleren van de sociologische methode. Daaronder verstond hij het inzicht dat wie zich beperkt tot de geschiedenis van één volk in de concrete beschrijving ervan blijft steken (Steinmetz 1907: 26).

Ik vraag aandacht voor deze beginselverklaring zowel om duidelijk te maken dat het onderbrengen van Steinmetz in de sociografische traditie voor tegenspraak vatbaar is als ook om aan te tonen dat deze grondlegger van de Nederlandse sociologie erop uit was het contact met volkenkundigen te zoeken in plaats van te mijden. Die tweede constatering is relevant omdat de KNAW de verkenningscommissie opdroeg de samenwerking en wisselwerking met aanverwante disciplines zoals de antropologie in kaart te brengen. In het slotdeel kom ik tot de conclusie dat de werkgroep zich niet van deze opdracht heeft gekwet. Maar eerst terug naar het mondiale in plaats van het provinciale begin van de Nederlandse sociologie, een vertrekpunt waarvoor Steinmetz op krachtige wijze de toon heeft gezet.*

Het vroege universalisme van de discipline

Het rijke studieveld dat Steinmetz betrad was niet in de laatste plaats het product van koloniale overheersing waarbij vooral in de negentiende eeuw een groot deel van de wereld aan westers gezag onderworpen raakte. De expansie met de signatuur van imperialisme gaf in feite een belangrijke impuls aan de beoefening van een sociologie gericht op de verwerving van kennis over volken die, behalve ver en vreemd, ook waren ingelijfd in het kader van machtsuitoefening over de eigen grenzen heen. De drang om inzicht te krijgen in de inrichting van deze samenlevingen kwam niet alleen voort uit wetenschappelijke nieuwsgierigheid, maar was in hoge mate ingegeven door overwegingen van praktische nuttigheid. Daarbij stond de vraag voorop welke stelsel van exploitatie het meest voordelig zou zijn. De nauwe vervlechting die tussen kolonie en metropool ontstond werd mede door de opbouw van sociaal-wetenschappelijke expertise mogelijk gemaakt.¹ De nota's waarin koloniale gezagsdragers in de negentiende eeuw hun recepten voor een *mise-en-valeur* van de tropische bezittingen vastlegden lezen als sociologische beleidsadviezen *avant-la lettre*. De verzameling van gegevens omtrent land en volk moest het koloniaal bestuur in staat stellen haar greep op het bezette domein te vergroten. Maar met deze rapportages was ook een ander doel gemoeid, namelijk aan de 'inheemsen' het zicht op en de geworteldheid in de eigen samenleving te ontnemen en de instituties ervan te ontmantelen die als strijdig met de nieuwe maatschappelijke ordening werden beschouwd. De gekoloniseerde bevolking is als het ware uit de geschiedenis verwijderd, zo vatte Van Doorn de essentie van het koloniale project samen (1994: 14).² In de opleiding indologie was het uitrusten van de aanstaande bestuursambtenaar met sociaal-wetenschappelijke kunde en inzicht een belangrijk onderdeel. Tegen die achtergrond moet ook de uitspraak van Steinmetz begrepen worden dat het gouvernement, met de benoeming van de islamoloog C. Snouck Hurgronje tot haar adviseur, blijk gaf oog te hebben voor de maatschappelijke toepasbaarheid van de volkenkunde.

Vroeg in de twintigste eeuw begonnen de sociale wetenschappen in koloniale gedaante geleidelijk een meer indocentrische inslag te krijgen. Het moederlands belang stond niet meer zo onomwonden en vanzelfsprekend voorop als eerder het geval was geweest. De interesse voor het verleden reikte verder terug dan tot de komst van de *voc*, en de belichting van binnenuit verdrong de kijk van boven en van buitenaf. Als de eerste koloniale socioloog met een duidelijk 'ethische' uitstraling geldt B.J.O. Schrieke die er de voorkeur aan gaf het nationalisme te kanaliseren in plaats van het te bestrijden. Zijn opleiding door Snouck Hurgronje en Steinmetz, bij wie hij in Amsterdam het college vergelijkende volkenkunde volgde, bezorgde hem een aanstelling bij het Bureau voor Inlandsche Zaken in Batavia, zoiets als het Sociaal-Cultureel Planbureau van deze tijd. Een hoofdtaak was de wetenschappelijke bestudering van de

bewegingen onder de inheemse bevolking ‘... die in het belang van een goede bestuursvorming in ieder geval verricht moest worden’ (Schrieke in Kwantes 1982: 96). In 1924 aanvaardde Schrieke zijn benoeming bij de in dat jaar gestichte Rechtshogeschool tot hoogleraar met als leeropdracht volkenkunde en sociologie. Het ordinariaat kwam slechts twee jaar na de introductie van de nieuwe discipline aan de Universiteit van Amsterdam tot stand. Vanaf 1936 bezette hij aan deze laatste instelling de buitengewone leerstoel koloniale volkenkunde. Zijn studie van de Amerikaanse rassenverhoudingen (1936) lijkt los te staan van het koloniale bedrijf, maar die constatering is alleen mogelijk door over het hoofd te zien dat de inrichting van de rijksdelen overzee op raciale of zelfs racistische leest was geschoeid.

De indoloog J.C. van Leur moet genoemd worden als de man die vorm gaf aan de beoefening van de historische sociologie van Indonesië en die zich als zodanig in het postkoloniale tijdperk grote internationale faam zou verwerven.³ Al op de middelbare school raakte hij bevriend met zijn leraar P.J. Bouman. Met deze latere hoogleraar sociologie in Groningen onderhield Van Leur zijn leven lang een intensieve correspondentie. Na voltooiing van de opleiding indologie schreef hij, in afwachting van zijn uitzending het proefschrift waarop hij in 1934 promoveerde. Als geschiedschrijver van de *longue durée* in de archipel bestreed hij de voorstellingen die economen en sociologen hadden van de oude Aziatische handel. Van Leur was een aandachtig lezer van de geschriften van Max Weber – verwijzingen naar diens werk beslaan meer dan een bladzijde in zijn bibliografie – en verdiepte zich in diens *Verstehenssoziologie*. De sociologie noemde hij de koepel die hem in staat stelde de werkelijkheid zowel historisch als actueel te begrijpen, te ‘verstehen’. Zijn promotor was de socioloog-econoom J.H. Boeke die de afwezigheid van de *homo economicus* in de tropen postuleerde en de transformatie van de inheemse maatschappij naar westers model wenselijk noch mogelijk achtte. Van Leur was het met deze leer van het maatschappelijk dualisme, die uitging van de tegenstelling dynamisch en statisch, volstrekt oneens. Tegen het onderscheid oost-west nam hij in scherpe bewoordingen stelling. Zeker, de civilisaties aan beide kanten van deze tweedeling geplaagd ontwikkelden zich langs verschillende trajecten, maar van een getrapte (hoog-laag) of gefaseerde (voorlijk-achter) verhouding ertussen wilde hij niet weten. Het principe van gelijkwaardigheid tussen de oosterse en de westerse cultuur stond bij hem voorop.

Het laat-koloniaal beleid bleef op de veronderstelling van parallelle ontwikkeling berusten. De managers van de beschavingsmissie hielden de achterblijvers voor dat de weg naar vooruitgang in het verschiep lag, pas in de verre toekomst natuurlijk, en niet door verwerping maar met aanvaarding van vreemde heerschappij. Om Van Kol, de koloniale politicus uit het begin van de twintigste eeuw te citeren: ‘Wat die inlanders nu zijn, waren wij eenmaal; wat wij thans zijn, zullen zij eenmaal worden’ (Van Doorn 1994: 12). Dit dogma van afhankelijkheid en onderschikking bleef in het postkoloniale tijdperk in stand

en werd de ideologische onderbouwing van wat in de tweede helft van de twintigste eeuw ontwikkelingsbeleid ging heten.

De koloniale sociologie, zo vat ik samen, voorzag in de behoefte van beleid en bestuur aan sociaal-wetenschappelijke expertise. Voortgekomen uit de indologie gingen de beoefenaren zich als sociologen presenteren, een metamorfose die overigens geen verandering bracht in hun dienstbaarheid jegens het gouvernement. Hoewel zij op iets grotere afstand daarvan kwamen te staan kon tot het einde toe de koloniale situatie zelf niet ter discussie worden gesteld, een randvoorwaarde waarop Van Lier later de aandacht vestigde (1969: 6). Schrieke bijvoorbeeld kweet zich uitstekend van de hem gegeven opdracht door in een gedegen sociologische analyse de achtergrond van een bevolkingsopstand in 1927 aan de oostkust van Sumatra in kaart te brengen. In een van de laatste adviezen die hij uitbracht gaf hij een paar maanden voor afloop van de tweede wereldoorlog aan hoe 'de bevrijding van Indië' ter hand moest worden genomen. De propaganda ervoor vergde een omzichtige aanpak, was zijn waarschuwing.

Ze moet met het oog op de Inlandsche beweging èn met onze arbeiders zich van imperialistische tendenzen onthouden. Ze zal moeten uitgaan van een organisatie, die algemeen vertrouwen inboezemt, dat wil zeggen er zullen óók Inlanders en óók leiders van de arbeidsbeweging zitting in moeten hebben.⁴

Ook Van Leur, die als geen ander de prekoloniale Indonesische samenlevingsvorm en haar eigenstandige dynamiek had beklemtoond, liet zich als bestuursambtenaar niet verleiden tot uitspraken waarin hij het koloniaal mandaat verwierp (Vogel 1992: 157 en 182).

Nederlandse sociologie buiten het polderland is dus al vroeg tot rijping gekomen. Maar voldeed die beoefening in het koloniaal domein aan de kenmerken gebruikt ter markering van het eerste begin van de discipline: nadruk op beschrijving, gebrek aan theoretische verdieping en van gering wetenschappelijk belang? Van Doorn die met deze kwalificaties zijn oordeel over het product van eigen bodem velde verwees zelf naar Schrieke als een vakgenoot die niet aan dit profiel beantwoordde. 'His work shows a synthesis of theoretical insight and of thorough empirical investigation, which in the home country had been shown only by very few people' (Van Doorn 1964: 204). Zijn werk en dat van andere koloniale sociologen beperkte zich niet tot sociografie. De inventarisatie en registratie van sociale verschijnselen kregen hun duiding in analytische kaders waarin complexe problemen van maatschappelijke sturing en verandering aan de orde kwamen: hoe de Islam tegemoet te treden, de economische gezindheid onder de bevolking aan te wakkeren, de betrekkingen tussen de verschillende etnische segmenten van de koloniale maatschappij te reguleren, de legitimiteit van overheersing te versterken, 'moderniteit' soms in te voeren en soms tegen te gaan of zelfs te verbieden, enzovoort.

De wetenschappelijke betekenis van al deze studies lag in de verderliggende vraag naar de eigen of opgelegde ontwikkelingsgang van de gekoloniseerde samenleving in verleden, heden en toekomst. Diversiteit kenmerkte de beantwoording van deze vraagstelling. De gemeenschappelijke noemer van de uiteenlopende visies was het inzicht dat de sociale wetenschappen zich tot over de grenzen van de natiestaat dienden uit te strekken. Het kolonialisme valt als een versnellingsmoment in de totstandkoming van een mondiaal bestel te beschouwen. De bijdrage van de Nederlandse variant aan wat als koloniale sociologie begon maar zich in feite tevens uitsprak over aard, verloop en uitwerking van het mondialiseringsproces kreeg al vroeg een internationale bekendheid die zich aan het zicht van het thuisfront van vakgenoten lijkt te hebben onttrokken. Tot de dag van vandaag, zo leid ik af uit het negeren van de koloniale-mondiale tak in het rapport van de verkenningscommissie.

Een laatste punt dat ik bij de afsluiting van deze eerste episode noteer is dat de strakke scheiding gemaakt tussen sociologie en antropologie in de koloniale verschijningsvorm van deze disciplines niet kon worden volgehouden. De nauwe verbondenheid van beide vakgebieden vloeyde niet alleen voort uit een hybride praktijk overzee maar strekte zich ook uit tot de eerste generatie beoefenaren in Nederland. De door Bonger in 1936 opgerichte Nederlandse Sociologische Vereniging was een koepel die naast de 'sociologie in engere zin' tal van andere sociale wetenschappen omvatte waaronder de volkenkunde. Dit als bewijs voor onvolledige institutionalisering aan te voeren, zoals J.E. Ellemers (1978) deed, miskent dat het organisatorisch samengaan van in ieder geval sociologie en antropologie ook op meer wetenschapsinhoudelijke gronden viel en valt te verdedigen.

Van koloniale sociologie naar niet-westerse sociologie

De sociaal-wetenschappelijke kennis die in de koloniale praktijk van bestuur en beleid was opgebouwd werd te kostbaar geacht om na afsluiting van het dekolonisatieproces als overtoellig en irrelevant af te schrijven. Het Ministerie van Onderwijs besloot leerstoelen in te stellen om de sociologische studie van overzeese gebieden voort te zetten. De naamgeving niet-westers is onderwerp van langdurig overleg geweest. Voortbordurend op de leer van het maatschappelijk dualisme zoals door Boeke geformuleerd, was het aanvankelijk de bedoeling om de nieuwe studierichting als oosterse sociologie aan te duiden. Maar daartegen rees verzet omdat de taakstelling ook betrekking moest hebben op de overgebleven rijkdelen in de West.⁵ Belangrijk was dat het initiatief van overheidszijde kwam en niet de uitkomst was van overleg tussen de beoefenaren van de betrokken disciplines. In 1952 gaf het departement aanwijzing een niet-westerse sociale studie in te stellen en kondigde aan deze in het Academisch Statuut te zullen opnemen. Het nieuwe vakgebied diende zich toe te

leggen op de problemen van landen die na het verkrijgen van nationale onafhankelijkheid een versnelde ontwikkeling doormaakten. De overweging van het politiek genomen besluit was dat 'de grote ervaring van Nederland op het terrein der levensomstandigheden en ontwikkelingsmogelijkheden van Oosterse volken en in de loop der eeuwen verworven wetenschappelijke waarden niet verloren mogen gaan' (Kloos 1988: 137).

De Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam had al in 1945 besloten om het extra-ordinariaat dat Schrieke in de koloniale volkenkunde bezette in een gewone leerstoel om te zetten en te herdopen tot de sociologie en moderne geschiedenis van Indonesië. Schrieke's plotselinge dood in 1945 maakte het nodig naar een opvolger te zoeken en daarvoor kwam W.F. Wertheim in beeld. Het was eigenlijk de bedoeling geweest om deze teruggekeerde koloniale beleidsmaker, die als jurist was opgeleid, in Leiden aan te stellen om samen met zijn leermeester E.M. Meijers een nieuw Burgerlijk Wetboek te ontwerpen. Maar de curatoren van de Leidse Universiteit weigerden de man te benoemen die in verscheidene publicaties zijn sympathie had betuigd met het streven naar onafhankelijkheid van het Indonesische volk. Voor J. Romein was dat juist de reden geweest om op Wertheim's aanstelling in de nieuw te stichten Politiek-Sociale Faculteit aan te dringen.

De Amsterdamse historicus was al ver voor de Tweede Wereldoorlog van het kenterend tij in Azië doordrongen geraakt. In zijn uit 1931 daterende studie *Het ontwaken van Azië* wijdde hij uit niet over Indonesië in het beperkte kader van de Europese expansie, maar als onderdeel van een bredere Aziatische geschiedenis. De komst van Wertheim naar Amsterdam stelde hem in staat, zo schreef hij tegen het einde van zijn lange leven, zich tot socioloog te ontplooiën (Wertheim 1998: 36). Van die profielverandering bracht hij verslag uit eerst in *Herrijzend Azië; opstellen over de oosterse samenleving* (1950) en daarna in *Indonesian society in transition; a study of social change* (1956). Hij droeg ook zorg voor de uitgave van Leurs dissertatie in Engelse vertaling.

Had Wertheim not called attention to his work just after the war, Van Leur's contributions would probably have sunk into oblivion. His dissertation had attracted remarkably little attention and the 'colonial historians', whom he fiercely attacked, had scarcely begun to make a serious contribution to the debate before the war. Owing to their 'Dutch overseas expansion' perspective, these historians were hardly interested in social developments in Asia, and for them to have stressed the importance of the civilizations of Indonesia would have put in doubt the much-vaunted 'contribution' by the Europeans.⁶

Sociologie en cultuurkunde van Suriname en de Nederlandse Antillen was de leeropdracht die R.A.J. van Lier aan de Universiteit van Leiden kreeg. Hij dankte zijn benoeming aan het voortreffelijk proefschrift *Samenleven in een grensgebied; een sociaal-historische studie van Suriname* (1949). Daarin typeerde

hij zijn land van herkomst, een wingewest van koloniale constructie, als een plurale maatschappij. In een terugblik op het vroege begin van de niet-westerse sociologie stelde hij vast dat 'de diepste motivering voor de schepping van de niet-westerse sociologie bestond uit het verlangen de sociale kennis, die men van Indonesië bezat, te bewaren en een notie dat het nuttig kon zijn sociologische kennis van de beide andere Rijksdelen, Suriname en de Nederlandse Antillen te verwerven' (Van Lier 1969: 8).

In eerste instantie bleven de nieuwe leerstoelen tot de universiteiten van Amsterdam en Leiden beperkt met een signatuur die regionaal was toegesneden. Beide leerstoelhouders voelden zich in een te enge taakomschrijving opgesloten en gingen tot verruiming daarvan over. Van Lier wijdde zich aan de studie van Latijns-Amerika en het Caraïbisch gebied en Wertheim strekte als hoogleraar-directeur van het Sociologisch-Historisch Seminarium zijn opdracht eerst tot Zuidoost- en later ook Zuid-Azië uit. In de jaren vijftig vond de invoering van een niet-westerse sociale studierichting ook aan andere Nederlandse universiteiten plaats, meestal zonder die ordinariaten van een geografische specificatie te voorzien: J.W. Schoorl aan de Vrije Universiteit in Amsterdam, E. Allard (de enige vrouw in het nieuwe gezelschap) aan de Katholieke Universiteit in Nijmegen, J. Prins aan de Universiteit van Utrecht en J.W. Locher als tweede leerstoelhouder sociologie en cultuurkunde (voor Zuidoost-Azië en het Zuidzeegebied) aan de Universiteit van Leiden. In 1955 werd de nieuwe studierichting in het Academisch Statuut opgenomen.

In zijn al eerder aangehaalde terugblik op het hoe en waarom gaf Van Lier blijk van scepsis over de motieven die aan het wetenschapsbeleid ten grondslag lagen, de veronderstelling namelijk dat Nederland op het terrein van de sociale kennis der niet-westerse volken zo veel te bieden had.

Dat was een groot misverstand waaruit behalve talrijke Nederlandse opleidingen in de niet-westerse sociologie ook het Institute of Social Studies is voortgekomen. Men had het idee dat er in Nederland een sociale wetenschap bestond, die kant en klaar en vlug aan de niet-westerse landen zou kunnen worden gepresenteerd. Er was in feite echter – buiten de ontwikkelingseconomie – weinig, zodat men vooral in Den Haag improviserend en experimenterend van de grond moest zien te komen (Van Lier 1969: 18-9).

Van Liers betoog kwam erop neer dat de instelling van de niet-westerse sociologie vrij achteloos en lichtzinnig tot stand is gekomen. De gevolgen ervan zijn niet in ogenschouw genomen: de kosten van opleiding, het geld benodigd voor onderzoek, het werkterrein van de afgestudeerden, enzovoort. Voor beurzen voor onderzoek in de overgebleven rijksdelen konden aanvragers terecht bij *WOSUNA* (Wetenschappelijk Onderzoek Suriname en de Nederlandse Antillen) en *WONG* (Wetenschappelijk Onderzoek Nieuw Guinea). Maar hoe moesten studies gefinancierd worden die elders in de niet-westerse wereld op

gang kwamen? Wertheim slaagde erin voor enkele van zijn promovendi fondsen van zwo voor veldwerk in India te bemachtigen maar het leek weinig waarschijnlijk dat dit precedent op grote schaal navolging zou krijgen. Van Lier stelde vast dat het vanaf het begin heeft ontbroken aan duidelijke en ruime mogelijkheden voor sociaal onderzoek in niet-westerse gebieden.

Nederland liep in deze periode niet alleen voorop in de bevordering van sociale wetenschappen maar was ook het enige land waar de koloniale expertise in een nieuwe studierichting werd omgezet die als haar werkerterrein het onderwijs en onderzoek van de imperialistische erfenis en de voortzetting daarvan in het postkoloniale tijdperk kreeg toegewezen.⁷ De niet-westerse sociologie werd haar academische plaats toebedeeld tussen aan de ene kant antropologie en aan de andere kant sociologie. De beoefenaren van deze laatste discipline hadden nu een formalistische reden om zich terug te trekken op de studie van wat zij als hun natuurlijke vakgebied beschouwden, namelijk het eigen type samenleving.

Het besluit tot uitsluiting, want dat was het natuurlijk, ging gepaard met een ethnocentriciteit die een kenmerk werd van deze latere fase in de ontwikkeling van de sociologie. De klassieke sociologie zoals die in Europa was ontstaan hield zich immers bezig met comparatieve vraagstukken en betrok nadrukkelijk buiten-Europese gebieden in haar historisch gerichte beschouwingen. Met het verdwijnen van dit langetermijnperspectief kwam ook een einde aan de interculturele vergelijking en kreeg een meer contemporain, empiricistisch en naar binnen gekeerd accent de overhand. Toen de splitsing tussen niet-westerse en westerse sociologie zich begon te voltrekken werd dit als een *fait accompli* aanvaard. Voorzover het tot een discussie erover kwam, betrof deze de praktische uitwerking en bleven bedenkingen van kennissociologische aard achterwege.

Terwijl de verdeling van 'de hoger ontwikkelde volken' in een westerse en een niet-westerse variant gestalte kreeg, maakten ook de antropologen zich op hun eigen speelveld in te richten. De studie van 'de lager ontwikkelde volken'-leden van kleinschalige, weinig complexe samenlevingen – raakte verzelfstandigd met als gevolg dat daarvoor aan de meeste universiteiten een afzonderlijke niche werd ingericht. De antropologie nieuwe-stijl ontwikkelde zich voortvarend en koos voor veldwerk als de meest geëigende onderzoekstechniek. De nadruk kwam te liggen op de presentatie van het verzameld feitenmateriaal in facetnografieën; de bevindingen werden doorgaans ingebed in een vrij magere theoretisch-analytisch kader.⁸ De oproep die Köbben in 1955 in zijn Amsterdamse oratie ten gunste van de vergelijkend-functionele methode in de volkenkunde deed – hij haalde zijn leermeester J.J. Fahrenfort aan die in kenmerkende navolging van Steinmetz had vastgesteld 'wie één maatschappij kent, kent geen maatschappij' (1955: 5) – bleef onbeantwoord. De jongere generatie antropologen trok wel het veld in, maar zij lieten na de uitkomsten van hun onderzoek in een breder en vooral comparatief perspectief te plaatsen.

De taakverdeling die nog uit de negentiende eeuw stamde tussen de wetenschap van de eigen samenleving (de sociologie) en die van de andere samenleving (de antropologie) was op een driedeling uitgelopen: antropologie, niet-westerse sociologie en (westerse) sociologie. Volgens de logica van het postkoloniale moment zou het om een tijdelijke constructie gaan. Van Lier betoogde dat de niet-westerse sociologie tot stand was gekomen door manco's van de belendende disciplines: de antropologie bleef steken in microstudies en kwam niet aan de studie van macrostructuren toe. Aan de andere kant schoot de bestaande (westerse) sociologie in haar globale theoretische benadering tekort. Deze constatering bracht hem ertoe de niet-westerse sociologie als een overgangswetenschap te betitelen, een intermezzo tussen wat de niet-westerse mensheid niet meer was (laag ontwikkeld en dus primitief) en nog niet was geworden (hoog ontwikkeld en dus westers). Het traject in deze perceptie was dat van evolutionisme (Van Lier 1969: 12-3).

Maar ook het huis dat de niet-westerse sociologie inrichtte telde meerdere kamers. De Leidse variant legde de nadruk op de verschillende geaardheid van de menselijke cultuurpatronen en bracht deze verbijzondering tot uitdrukking in de term cultuurkunde. Deze laatste term droeg een multidisciplinaire lading en beoogde door de studie van taal, geschiedenis, geografie en antropologie inzicht verschaffen in wat de samenhangende elementen van een beschaving waren. De benadering leverde een mozaïek van *area studies* op waarin meer de nadruk lag op wat hen scheidde dan op wat hen verbond. Van het streven naar algemene wetmatigheden was al bij voorbaat geen sprake omdat daardoor de eigenaardigheid onderbelicht zou blijven.

Op ditzelfde uitgangspunt berustte het pleidooi dat L. Dumont en D. Pocock in de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw voerden in het door hen geredigeerde tijdschrift *Contributions to Indian Sociology*. Volgens hun beginselverklaring lag de sociologie van India op het kruispunt van indologie en sociologie. Toepassing van theorieën en terminologie ontleend aan de westerse sociologie zouden het zicht op de eigen structuur, cultuur en instituties van deze civilisatie belemmeren in plaats van verhelderen. Het dualisme oost versus west dat Boeke in sociaal-economische zin had geponeerd keerde terug als een wezenskenmerk dat om een gesegregeerde wetenschapsbeoefening vroeg van *the West and the Rest*. Dit standpunt ontmoette onmiddellijke en felle bestrijding, niet in de laatste plaats door sociale wetenschappers uit India zelf, die op wetenschapstheoretische gronden zich tegen zo'n dichotomie keerden.⁹

Niet alle beoefenaren van de cultuurkunde waren even rechtlijnig in de leer als met name Locher al in zijn oratie was geweest (Locher 1955).¹⁰ Onder aanvaarding van de gedachte van heterogeniteit onderschreef Schoorl de opvatting van J. van Baal dat de niet-westerse volken zich steeds meer op het westen oriënteerden. Volgens deze latere gouverneur van westelijk Nieuw-Guinea en zelf volkenkundige begon deze transitie aan de top van de samenleving en

zette zich van daaruit naar beneden door, ondanks de afremmende werking aan de bodem (Van Baal 1948/9: 557). Schoorl stemde met die zienswijze in en formuleerde haar in zijn inleiding in de sociologie der niet-westerse volken nog krachtiger. 'Met erkenning van allerlei variaties wordt hier het accent gelegd op de onvermijdelijke éénwording in de levenswijze. En éénwording betekent in deze situatie vooral verwestersing' (Schoorl 1974: 35).

De verscheidenheid die had bestaan maakte plaats voor een convergentie naar een moderniteit van westerse snit. Deze aanname groeide uit tot een paradigma dat snel aan aanhang won en waarmee het begin werd gemarkeerd voor de omvorming van de studierichting niet-westerse sociologie aan de meeste Nederlandse universiteiten tot wat ontwikkelings sociologie kwam te heten.

Wertheims visie op de taakstelling van de niet-westerse sociologie week grondig af van de culturologische invulling. Vanaf zijn Amsterdamse leerstoel kante de bekeerde jurist – hij was bij Van Vollenhoven in de leer geweest – zich diametraal tegen de oriëntalistiek zoals in Leiden sinds lang was gepraktiseerd. Hij schuwde niet dit meningsverschil achteraf als een confrontatie aan te duiden: 'Ik was ook overtuigd dat met name de Aziatische geschiedenis niet diende te worden behandeld als de geschiedenis van de 'westerse expansie', maar als een authentiek, dynamisch onderdeel van de geschiedenis der mensheid' (1998: 36).

Wat hem voor ogen stond was een sociologie te ontwikkelen die zich toespitste op de specifieke kenmerken van Aziatische samenlevingen of, meer algemeen gesteld, op die van de economische 'onderontwikkelde' delen van de aardbol. In de programmatische uitwerking stond een theoretische scholing voorop in die aspecten waarin de derde wereld sterk afweek van de modern-westerse samenlevingen. Hij registreerde in zijn werk nauwgezet de maatschappelijke verschillen, die mede door de uitwerking van kolonialisme waren ontstaan, maar ging daarnaast op zoek naar overeenkomsten in de historische dynamiek en greep ervoor onder andere op het werk van Weber terug. In de bundel *East-West parallels* was het openingsopstel gewijd aan de sociologische benadering van de problemen van onderontwikkeltheid (Wertheim 1964). In de jaren zestig groeide het inzicht dat de nieuwe staten die in de derde wereld na voltooiing van het proces van dekolonisatie waren ontstaan niet het traject volgden dat karakteristiek was geweest voor de transformatie in een eerdere fase van de Europese c.q. Atlantische samenlevingen.

Hoe langer hoe meer was gebleken dat die vooronderstelling op een misvatting berustte. In zijn Rotterdamse oratie (1965) verwierp H.J. Hoetink de these van unilineair evolutionisme die uitging van de uiteindelijke totstandkoming van een westerse maatschappijmodel op wereldschaal.¹¹ Wertheim wees aan de ene kant de opvatting een sociologie af die de andere geaardheid en gerichtheid van niet-westerse volken vooropstelde maar verzette zich niet minder krachtig tegen de premisse dat verwestersing de beste of zelfs enige

handleiding was om het maatschappelijke veranderingsproces in de derde wereld in kaart te brengen. Om de afgelegde route te analyseren bediende hij zich van de door Romein ontwikkelde wet van de remmende voorsprong (ook wel als de premie op achterstand aangeduid) die hem tot het formuleren van een dialectisch evolutionisme bracht. Samen met het contrapuntconcept koos hij voor een zienswijze die het telkens verspringende verloop van veranderingsprocessen tot uitdrukking bracht (Wertheim 1970).¹²

De regionale specialisatie waaraan Wertheim zijn aanstelling bij deze universiteit had te danken nam niet weg dat hij de eerste was om te erkennen dat elke gebiedsdeskundigheid gemakkelijk op een insulaire wetenschapsbeoefening kon uitlopen die ten koste ging van het verwerven van meer algemene inzichten in het verloop van veranderingsprocessen. Hij probeerde het midden te houden tussen enerzijds de noodzaak tot benadrukking van historische continuïteit en de eigen culturele identiteit van de samenleving in kwestie en anderzijds door middel van stelselmatige vergelijking een meer algemene geldigheid te geven aan zijn naar tijd en plaats bepaalde analyses. Wertheim liet geen misverstand bestaan over zijn verwerping van de these dat ontwikkeling in essentie het volgen van de weg inhoudt die eerder door het westen is afgelegd. Evenmin erkende hij dat dit voorgaan als vanzelfsprekend inhield dat de nakomers onder aanvaarding van het leiderschap van de voorgangers tot ontwikkeling zouden komen. In zijn visie kwam deze dynamiek van binnenuit en van onderop tot stand en niet door sturing van buitenaf en van bovenaf. Niet ontwikkelings sociologie maar comparatieve sociologie was de manier waarop hij het vak beoefende. Dit verschil in benadering bracht hem er toe de groeiende vervlechting in een mondiaal bestel anders te percipiëren dan ontwikkelings sociologen gewend waren te doen. In de inleiding op *Evolutie en revolutie. De golfslag der emancipatie* pleitte hij voor een sociologie van een westerse en niet-westerse 'Wereld in Beweging' (Wertheim 1970: 13).

Wertheim, Van Lier en Hoetink beschouw ik als de meest vooraanstaande sociologen die zich in de tweede helft van de twintigste eeuw met de studie van niet-westerse samenlevingen hebben beziggehouden. Vanaf de jaren zestig tekende zich in dit vakgebied een belangrijke verschuiving af die in de welwillende verdediging ervan werd uitgelegd als een groeiend besef voor maatschappelijke relevantie. Niet-westerse sociologen gingen zich hoe langer hoe meer als ontwikkelings sociologen presenteren. De gewoonte ontstond om leerstoelen die wervende benaming te geven waarmee ook een oplossing was gevonden voor het ongemak dat de aanduiding niet-westers opleverde. De omzetting kwam voort uit de opvatting dat het veranderingsproces in de derde wereld direct of uiteindelijk op verwestering neerkwam. Vanuit deze invalshoek werden weerstanden tegen verandering vaak als tijdelijk en irrationeel verzet tegen verwestering begrepen. De vraag was hoe daarop gereageerd moest worden en, vooral, hoe daaraan een einde kon worden gemaakt. In feite waren het vragen van de zelfde strekking en lading als al in de koloniale tijd

gesteld werden. Die opvallende overeenkomst bracht mij ertoe de ontwikkelingssociologie in essentie als een voortzetting van de koloniale sociologie te beschouwen, met als opdracht een beschavingsmissie waarvan het verloop en de uitkomst als vaststaand gold (Breman 1998: 170).

Van Lier is de voorganger van de nieuwe koers geweest. Zijn Leidse leerstoel ging de toegepaste sociologie der niet-westerse gebieden omvatten en die benadering kwam ook in Wageningen voorop te staan waar hij de leerstoel niet-westerse agrarische sociologie vanaf de instelling ervan in 1955 bezette. De meeste universiteiten bekenden zich in de jaren zeventig van de vorige eeuw tot de ontwikkelingssociologie en bij dit gezelschap voegden zich nog Nijmegen en TH Twente. De opleiding bood uitzicht op een aanstelling als assistent-deskundige (junior expert) bij een van de internationale instellingen die hun operatieterrain in de derde wereld hadden. Een groot aantal ontwikkelingsorganisaties in eigen land, zowel gouvernementele als non-gouvernementele, bleken behoefte te hebben aan deze 'deskundigheid' zelfs wanneer die niet op ervaring 'in het veld' was gebaseerd. De uitrusting met kennis ervoor was vrij mager: weinig theoretisch aangezet, meestal geen regionale verbijzondering, een breed pakket van vakken maar alle op een inleidend niveau, nadruk op het beheerste verloop van veranderingsprocessen die projectmatig waren geformuleerd. De rol van de sociale wetenschapper had een hoog technocratisch gehalte en naast de praxis was er weinig ruimte voor reflectie op het hoe en waarom. De overeenkomst met andere *kunde* studies die toen opkwamen ligt voor de hand maar het zou interessant zijn na te gaan wat de verwantschap is geweest met de afgeschreven indologieopleiding uit de koloniale tijd.

Een van de meer aantrekkelijke kanten van de nieuwe studierichting was dat het veel gemakkelijker werd om geld voor onderzoek te krijgen. Natuurlijk, die bezigheid stond in dienst van de maakbaarheid van ontwikkeling of moest op zijn minst aangeven hoe het beleid meer en beter greep kon krijgen op de weerbarstige sociale werkelijkheid. Als die relevantie in termen van concrete en directe toepasbaarheid kon worden aangetoond waren de publieke en private sponsors van de ontwikkelingslobby bereid de gevraagde fondsen ter beschikking te stellen. De universitaire staf verbonden aan de afdelingen respectievelijk studierichtingen ontwikkelingssociologie hebben zich nauwgezet aan deze begrenzing van hun mandaat gehouden. WOTRO, de tak van NWO ingesteld voor de toekenning van subsidies aan de niet-westerse sociale wetenschappen, heeft zich hoe langer hoe meer onderworpen aan de voorwaarden die DGIS (het departement voor ontwikkelingssamenwerking) verbindt aan haar financiële ondersteuning van onderzoek. Met als gevolg dat WOTRO de ingediende aanvragen thans toetst aan het criterium of daarin de *Millennium Development Goals*, primair gericht op armoedebestrijding, in voldoende mate centraal staan.

De wetenschappelijke opbrengst van de ontwikkelingssociologie is vrij gering geweest. De zo enthousiast begonnen studierichting bleek een dood-

lopende weg te zijn. Het einde ervan komt in zicht, waarbij de voortschrijdende teloorgang van ontwikkelingssamenwerking een belangrijke rol speelt. De leerstoelen die in de afgelopen jaren zijn vrijgekomen hebben in de meeste gevallen geen nieuwe bezetting gekregen en al even weinig behoefte lijkt te bestaan aan een nieuwe lichter afgestudeerde ontwikkelings sociologen. Voor de ontwikkelingseconomie geldt overigens hetzelfde. De belangrijke school die Tinbergen heeft gesticht is verdwenen. Bij de herstructurering van de faculteit der sociale wetenschappen aan de Erasmus Universiteit, die kort na het midden van de jaren tachtig op een rigoureuze afslanking neerkwam, heb ik zelf geen gebruikgemaakt van de mogelijkheid mijn leerstoel comparatieve sociologie om te zetten in ontwikkelings sociologie om op die manier dichter bij de kunde-opleiding aan te sluiten. Met behoud van de oude naam koos ik in 1987 voor vertrek naar de Universiteit van Amsterdam.

De provincialisering van de Nederlandse sociologie

De opname van de niet-westerse sociologie in het Academisch Statuut vond plaats zonder dat van enig overleg tussen 'westerse' en 'niet-westerse' sociologen sprake was geweest. Daarmee werd het kritieke moment gepasseerd waarop de zinvolheid van deze segregatie ter discussie had kunnen worden gesteld. Ongetwijfeld een moedwillig begane ommissie aan de kant van vakgenoten die zo demonstratief hun wetenschapsbeoefening buitengaats zochten. Maar de tweedeling, nergens anders zo ontstaan, getuigde in niet mindere mate van een gezichtsvernaauwing in het deel van de sociale wetenschappen dat zich op de grenzen van de Nederlandse samenleving terugtrok. Meer dan voorheen het geval was geweest ontplooidde de westerse tak zich als de sociologie van de natiestaat. Vastberaden ging de moderne sociologie in eigen thuis bedreven met de rug naar de 'andere' wereld staan. De afdaling naar het polderland gebeurde onder het motto dat een einde was gekomen aan het empiricisme van de sociografische traditie en dat voortaan de theorievorming (van Angelsaksische makelij) meer aandacht zou krijgen.

De provinciale kijk die de overhand zou krijgen paste in het klimaat van *the West and the Rest* dat in de eerste fase van het postkoloniale tijdperk toonaangevend werd. Daarmee is echter nog niet verklaard waarom ook in de summier terugblik die de verkenningcommissie zich veroorlooft elke aandacht voor buitennationale ontwikkelingen onvermeld is gebleven die van invloed zijn geweest op de inrichting van de samenleving en van de sociale wetenschappen. Hiertoe reken ik onder andere de uitwerking van territoriale krimp, namelijk het verloren gaan van rijkdelen overzee, en het ontstaan van een grotere etnische pluriformiteit in het verlengde ervan. Wat de verkenningcommissie betreft kan dekolonisatie en de maatschappelijke uitwerking ervan uit de geschiedenis van het vakgebied worden weggeschreven.

Niet alleen de (westerse) sociologiebeoefening zelf maar ook de belichting ervan achteraf draagt het stempel van provincialisme. Het rapport erkent dat de Nederlandse sociologie lange tijd vooral gericht is geweest op de eigen samenleving. Eigenlijk is dat nog steeds zo maar toch bestaat het provincialisme uit de beginperiode niet meer, zo is de hoopvolle constatering, want er is sprake van een voortschrijdende internationale oriëntatie. Dit bemoedigende oordeel wordt niet uitvoerig onderbouwd en de bijdrage van de niet-westerse sociologie aan die trend van internationalisering blijft onbesproken. Het bestaan ervan wordt één enkele keer en alleen in het voorbijgaan genoemd: ‘... met uitzondering van de niet-westerse sociologie’ (p. 8). Geen woord over de vraag waarom deze uitzondering is ontstaan, wat de uitwerking ervan is geweest, of en hoe de lijnen naar een gezamenlijke toekomst lopen. Kortom, de uitzondering is zo zeer uitzonderlijk dat die buiten de analyse van verleden en heden van de Nederlandse sociologiebeoefening kon worden geplaatst.

Ik ervaar die eurocentrische opvatting als een betreurenswaardige tekortkoming in het rapport van de verkenningscommissie. De titel van mijn betoog moet niet al te letterlijk worden opgevat. Natuurlijk weet ik dat Nederland vooraanstaande kwantitatieve sociologen telt die in internationaal verband samenwerken met soortgelijk gerichte vakgenoten. De omvangrijke databestanden waarop zij hun analyses bouwen zijn uitgangspunt voor vergelijkend onderzoek dat evenwel binnen de grenzen van Europa en de vs blijft. De wereld daarbuiten is afwezig, past in ieder geval niet in hun westerse schema's. Als ik de criteria naloop waaraan J. Goudsblom het sociologisch métier toetst scoren deze kwantitatieve sociologen hoog in empirische precisie en systematische opbouw van theorie. Maar de winst hiermee geboekt gaat ten koste van reikwijdte en maatschappelijke relevantie. Het tijdsperspectief dat wordt gehanteerd is uitermate kort, zelfs a-historisch, en wat de maatschappelijke context betreft ontbreekt het aan zicht op wat zich buiten de horizon van hun eigen werkelijkheid afspeelt.

Heeft de splitsing tussen een westerse en niet-westerse tak van sociale wetenschappen zich over de hele academische linie voltrokken? Waarschijnlijk nog het minst aan de Universiteit van Amsterdam, waar Wertheim vanaf 1947 probeerde een brug te slaan naar collega's die de westerse sociologie beoefenden. Hij deed dit door de thema's van zijn onderzoek nadrukkelijk in een vergelijkend kader te plaatsen. Een betoog over de manier waarop Multatuli de corrupte praktijken van de koloniale bureaucratie belichtte (1960) werkte hij uit tot een opstel dat hij presenteerde op een bijeenkomst van de Nederlandse Sociologische Vereniging waarvan hij ook lid was (1961). Het contact over de intradisciplinaire scheidslijn heen werd vergemakkelijkt omdat sommige van deze vakgenoten zelf buiten de dijken van het polderland waren getreden.

Dat gold bijvoorbeeld voor S. Hofstra, die leerling van Steinmetz was geweest. Aan het begin van zijn loopbaan leek hij te kiezen voor een antropolo-

gisch profiel. Hofstra werd verbonden aan het International Africa Institute in Londen waar Malinowski hem tot zijn assistent benoemde. Terug in Nederland promoveerde hij in 1933 op het onderzoek door hem in Afrika verricht en enkele jaren daarna volgde zijn benoeming tot directeur van het Museum voor Land- en Volkenkunde in Rotterdam. Pas na de tweede wereldoorlog werd Hofstra aangesteld als hoogleraar in de sociologie.¹³ Een andere socioloog die zijn licht in het verre buitenland had opgestoken was A.N.J. den Hollander. Hij was eveneens bij Steinmetz in de leer geweest. Zijn proefschrift over de landelijke arme blanken in het zuiden van de Verenigde Staten (1933) markeerde het begin van zijn latere vorming tot amerikanist. Maar zijn belangstelling ging ook naar andere contreien uit en daarvan getuigde zijn sociologische studie over het *frontier* karakter van de grote Hongaarse laagvlakte. Minder bekend is dat Den Hollander enige tijd heeft doorgebracht in Oost-Bengalen toen dit nog tot Pakistan behoorde. Zijn verblijf rond 1956 stond in het teken van een opdracht hem door de UNESCO gegeven om aan de Universiteit van Dacca een afdeling sociologie op te richten. De ontmoeting tussen vertegenwoordigers van de twee vakgebieden leidde bij gelegenheid tot een gezamenlijke publicatie waarin gezichtspunten uit beide studievelden aan de orde kwamen. Zoals in een bundel gewijd aan het begrip de plurale samenleving waaraan Den Hollander, Wertheim en enkele jongere vakgenoten een bijdrage leverden.

Toch is het ook in Amsterdam niet tot een voortgaande dialoog gekomen tussen de beoefenaren van de 'westerse' en de 'niet-westerse' sociologie. Voorzover de afbakening van disciplinaire grenzen aan de orde kwamen gold deze de verhouding tussen 'niet-westerse' sociologie en antropologie. Ook daarin was verandering gekomen naarmate de vroegere primitieven zich omvormden tot medeburgers (1964). De stelling van Köbben luidde dat de scheidslijn die vroeger getrokken werd tussen meer en minder complex-gelede maatschappijen niet volgehouden kon worden. Die moest plaatsmaken voor een nieuwe taakverdeling waarbij de volkenkunde de studie van traditie voor haar rekening zou nemen terwijl onderzoek naar veranderingsprocessen in de richting van moderniteit het kernthema van de niet-westerse sociologie diende te worden. In plaats van op deze discutabele tegenstelling in te gaan, oefende Wertheim in zijn reactie kritiek uit op de neiging van de sociologie om het begrippenapparaat, benadering en methodiek van onderzoek ontleend aan de studie van de eigen (westerse) samenleving onverkort voor niet-westerse maatschappijen van toepassing te verklaren (zie Breman 1998: 173).

Aan pogingen de samenwerking te versterken heeft het ook in later jaren niet ontbroken. Enkele jongeren voerden besprekingen met de redactie van de *Sociologische Gids* om in het tijdschrift artikelen gebaseerd op onderzoek in niet-westerse samenlevingen op te nemen. In 1967 werd overeenstemming bereikt over het uitbrengen van twee speciale nummers per jaar. Die kregen een bruine kleur en voor vele abonnees van dit blad van de jongere generatie sociologen bleek dit een signaal te zijn om deze afleveringen ongelezen ter-

zijde te leggen. De reeks werd na een paar jaar niet meer voortgezet. De scheiding was en bleef groot. Een voorbeeld daarvan was om bij het opstellen van de jaarlijkse score van de meest productieve en bekende sociologen in Nederland achteloos voorbij te gaan aan de collega's die aan een niet-westerse afdeling of instituut verbonden waren. Op een protestbrief over deze uitsluiting reageerden de samenstellers van de hitlijst vol onbegrip. Zelfs het bestaan van de niet-westerse sociologie leek voor hen als een verrassing te komen en de beoefenaars ervan ontbraken ook in volgende tellingen (zie Breman 1998: 180).

Waarom zou het wenselijk of nuttig zijn contact met vakgenoten in binnen- of buitenland te leggen die zich aan de studie van Latijns-Amerika, Afrika of Azië wijden, of misschien zelf wel uit die contreien afkomstig zijn? De samenlevingen waarop zij zich richten moeten nog worden zoals wij zijn, kunnen derhalve van ons veel leren en wij van hen weinig of niets. Volgens de veronderstelling van imitatieve transformatie zullen de kasten sociale klassen worden, zal secularisering een einde maken aan religiositeit en gaat traditie over in moderniteit. De sociologie die zij dáár beoefenen kan in deze visie alleen maar de sociologie zijn die het voortbrengsel van westerse bodem is. Een van de internationaal meest bekende sociologen die zich met de studie van de ontwikkeling van arme landen heeft bezig gehouden was A.G. Frank die jarenlang in Amsterdam heeft gewerkt zonder dat westerse vakgenoten de moeite namen hem in zijn opvattingen aan te spreken. De Indiase socioloog A. Béteille heeft over het thema sociale ongelijkheid vele publicaties op zijn naam staan maar zijn werk is in de Nederlandse sociologie nagenoeg onopgemerkt gebleven.¹⁴

Zal daarin verandering komen nu de verkenningscommissie in haar toekomstprogramma dit sociaal verschijnsel als een kernthema heeft aangewezen? Ik waag het te betwijfelen. Tegen de achtergrond van een aanhoudend eurocentrisme stelt D. Chakrabarty de provincialisering of decentrerende van Europa aan de orde. In de opening van zijn studie komt hij al direct terzake:

Provincializing Europe is not a book about the region of the world we call 'Europe'. That Europe, one could say, has already been provincialized by history itself. Historians have long acknowledged that the so-called 'European age' in modern history began to yield place to other regional and global configurations toward the middle of the twentieth century (2000: 3).

Uit zijn betoog volgt dat een sociologie die met de rug naar de 'andere' wereld blijft staan de kans loopt op een *area study* van de westerse samenleving uit te lopen. Afwijzing van dit soort provincialisme is de rode draad van mijn betoog.

Vooruitlopend op de behoefte aan een getransnationaliseerde beoefening van de sociologie kwam in 1991 de Amsterdamse School voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek tot stand. De oprichting betekende een fusie tussen het

Postdoctoraal Instituut voor Sociologie (PdIS) en het Centrum voor Azië Studiën Amsterdam (CASA) en kwam voort uit de wens tot afstemming na het doctoraalexamen van studierichtingen die zich met westerse en niet-westerse samenlevingen bezighielden. De sociologisch-historische traditie zoals beoefend door J. Goudsblom en A. de Swaan maakte het mogelijk die verdergaande samenwerking gestalte te geven. Zij hadden in hun werk blijk gegeven van een interesse die tot ver over de grenzen van de Nederlandse samenleving reikte. Voor CASA was een optie geweest het opgaan in een landelijke onderzoeksschool waarin de studie van het oude en het nieuwe Azië zouden samenkomen. Het inslaan van die route zou echter een teruggrijpen op de *area study* specialisatie hebben betekend, een keuze die in het tijdperk van een versnelde mondialisering als contraproductief voor een meer universele benadering van het sociaal-wetenschappelijke onderzoek moest worden beschouwd.¹⁵

Comparatief, historiserend en empirisch waren de slagwoorden waarmee het programma van de Amsterdamse onderzoeksschool van start ging. Antidisciplinair was de wat overdreven gretigheid waarmee de wens tot uiting werd gebracht de grenzen te overstijgen die de disciplines van elkaar gescheiden hadden gehouden. Weinig bemoedigend was dat de Prioriteitsaanvraag werd afgewezen die we bij nwo indienden om, in het licht van de Europese ervaring, de mogelijkheid te onderzoeken naar de oplossing van 'het sociale vraagstuk' op mondiaal niveau. Die weigering leek voort te komen uit bureaucratistische ongemakkelijkheid om subsidie te geven voor onderzoek dat langs lijnen van 'westers' en 'niet-westers' streng van elkaar gescheiden placht te worden gehouden.¹⁶

De eenheid der sociale wetenschappen in hun studie van het mondialiseringsproces

De verkenningscommissie is in haar rapport niet toegekomen aan een antwoord op de vraag van de opdrachtgever de samenwerking/wisselwerking met belendende disciplines in kaart te brengen. Wat de met name genoemde antropologie betreft zou daartoe zeker aanleiding zijn geweest. De scheiding tussen beide disciplines getrokken langs de lijn van 'het eigen' en 'het andere' bestaat immers niet meer. De antropologie is terug van weg geweest en is de studie van sociale en culturele verschijnselen ook binnen de Nederlandse samenleving geworden. In een onlangs verschenen bundel van *Etnofoor* (2005) met een aantal portretten van antropologen met emeritaat komt naar voren hoe enkelen van hen zich weliswaar hadden voorbereid op veldwerk buiten Europa (J. Boissevain en A. Blok) maar om vrij toevallige redenen dichter bij huis terecht kwamen. A.J.F. Köbben begon zijn onderzoek in Ghana, zette dit voort in Suriname maar ging zich daarna toch ook wijden aan toestanden en problemen in Nederland. De keuze voor de plek van veldwerk mag in deze

gevallen incidenteel bepaald zijn geweest maar het is duidelijk dat de verplaatsing van de focus van ver weg naar dichtbij voor een meer algemeen voorkomende trend staat.

Gaat dit samen met een duidelijk verschil in object van studie en werkwijze van de sociologie? Het is duidelijk dat een disciplinaire verdeling die de traditie aan antropologen toewijst en moderniteit tot een aangelegenheid van sociologen verklaart niet de oplossing kan zijn. Maar hoe kan die afbakening dan wel gestalte krijgen? Veldwerk gebaseerd op wat participerende observatie werd genoemd is niet meer de voorgeschreven wijze waarop antropologen hun gegevens verzamelen. Hun methode van onderzoek als kwalitatief aan te duiden zou geen recht doen aan antropologische studies waarop dit criterium niet van toepassing is. Omgekeerd kan de sociologie evenmin betrappt worden op het bezigen van uitsluitend kwantitatieve methoden van onderzoek. Het zoeken naar een onderscheid tussen beide disciplines is tenslotte met de tegenstelling tussen micro versus macro in verband gebracht. De kleinschaligheid van antropologische studies zou voortvloeien uit de eigen methode van onderzoek die grenzen stelt aan de reikwijdte van interactie die door waarneming gevolgd kan worden, terwijl sociologen hun belangstelling voor grotere verbanden met andere onderzoekstechnieken operationaliseren. Ook dit contrast is weinig zinvol om beide disciplines ten opzichte van elkaar te demarkeken. Kan de portefeuille misschien verdeeld worden door mondialisering als onderwerp aan de antropologie toe te wijzen? 'Hier ligt op dit moment en voor de toekomst mijns inziens een van de grootste conceptuele en methodologische uitdagingen voor de antropologie', aldus B. Meyer. Eerlijkheidshalve voegt ze hieraan dat dit ook voor andere sociale wetenschappers geldt (Meyer 1998: 174).

En warempel, ook de verkenningscommissie heeft dit vraagstuk bovenaan haar op de toekomst gerichte agenda geplaatst:

Over de relevantie van de thematiek globalisering en individualisering als object van sociologisch onderzoek bestaat een grote internationale consensus. Het gaat om onderzoeksvelden die aansluiten bij de internationale sociologiebeoefening en tegelijkertijd door actuele ontwikkelingen een groeiende wetenschappelijke en maatschappelijke urgentie hebben gekregen (p. 11).

Het is een veelbelovende belofte, maar vrijblijvend omdat elke concretisering uitblijft. De aankondiging sluit natuurlijk wel aan op de tevredenheid waarmee de commissie gewag maakt van de trend tot internationalisering die zich in het Nederlandse sociologiebedrijf zou aftekenen. Bij die constatering plaats ik enkele kritische noten want op zich zelf lijkt mij de bereidheid om meer dan vroeger over de dijken van het polderlandschap heen te kijken slechts een voortraject te zijn in de studie van het mondialiseringsproces. Onderzoek naar de opkleuring van de Nederlandse samenleving, de toenemende etnische pluriformiteit, of naar de komst van moslims en de Islam naar ons land haken in

op de herinrichting van ons eigen maatschappelijk bestel en dragen als zodanig nog niet bij aan de studie van de vervlechting in het wereldbestel.

Waarvan het in de eerste plaats ontbreekt, is de kijk van buitenaf op wat in de natiestaat als problemen van cohesie en identiteit worden ervaren. Analyses die alleen van binnenuit gericht zijn neigen in feite tot een sterk provincialistische inslag. De *backlash* in politiek en beleid om mensen die van elders komen te dwingen zich voor opname als landgenoten te kwalificeren om niet als vreemdelingen buiten de deur gezet te worden, miskent het ontstaan van bovennationale identiteiten en de opkomst van netwerken van cohesie die noch in het land van herkomst noch van aankomst ingeburgerd zijn. Turkse, Marokkaanse, Chinese of Surinaamse immigranten in Nederland zijn niet meer wat zij bij vertrek waren maar na aankomst zijn zij evenmin geworden waarvoor zij examen hebben gedaan: *echte* Nederlanders. Dit als een intermediaire status aan te merken en daaraan een gedrag van culturele verwarring toe te schrijven doet geen recht aan de getransnationaliseerde habitus die tot het sociale kapitaal van deze 'vreemdelingen' behoort. Antropologen lijken er beter in te slagen de dynamiek van dit 'anders' zijn en worden in hun studies te belichten dan sociologen die de neiging hebben het strakke schema van 'hier' of 'daar' te hanteren en het contrast ertussen als een botsing van beschavingen voor te stellen.

In mijn zienswijze begint de studie van mondialisering bij de blik van buitenaf. Daarbij is het van belang om de nog steeds overheersende opvatting te corrigeren volgens welke de groeiende vervlechting in een wereldbestel in essentie een route is die op verwestering uitdraait. Die hiërarchische kijk op de verhouding tussen *West* en *Rest* zal voor een meer pluriforme benadering moeten plaatsmaken. Een voorbeeld daarvan is het programma dat M.A.F. Rutten bij zijn aanvaarding van de leerstoel comparatieve sociologie aan de Universiteit van Amsterdam heeft ontvouwd (Rutten 2003). De titel van de tijdschriftversie van zijn oratie maakt nog duidelijker waar het hem om gaat: *Azië en Europa vergelijkenderwijs: verwestering en veroostering in mondiaal perspectief* (2004).

Een logisch uitvloeisel van de benadering die, uitgaand van de pluriformiteit van mondialisering, onderzoek voorstaat naar de uitwerking op westerse samenlevingen van veranderingsprocessen die in andere continenten hun uitgangspunt vinden houdt het aangaan van samenwerkingsverbanden in met vakgenoten aldaar. Een model daarvoor zou kunnen zijn het *Indo-Dutch Programme on Alternatives in Development* dat Indiase en Nederlandse deelnemers over en weer tot maatschappijwetenschappelijke studie heeft aangemoedigd. Nederlandse onderzoekers hebben vanaf dit platform onderzoek in India verricht en hun Indiase *counterparts* zijn voor het zelfde doel naar Nederland gekomen. Aan deze zeer geslaagde formule met een hoge opbrengst komt na een kwart eeuw nu een einde, omdat de sponsor van het Nederlands deel ervan, het departement voor ontwikkelingssamenwerking, heeft besloten geen geld meer ervoor beschikbaar te stellen.¹⁷

De oorzaken voor de gescheidenheid tussen sociologie en antropologie liggen in het verleden – de uitvoering van de koloniale missie als een nieuwe ronde in het ontstaan van een wereldbestel – en met het voortgaan langs afzonderlijke trajecten is het belang van de sociale wetenschappen niet gediend. Dit is de strekking van het rapport dat tien jaar geleden door een breed samengestelde commissie is uitgebracht. *Open the Social Sciences* is duidelijk het handwerk van de voorzitter van de werkgroep, I. Wallerstein (1996).¹⁸ Dit rapport had de verkenningscommissie kunnen helpen bij haar beraadslagingen over de vraag of tussen beide disciplines een zinvolle taakafbakening mogelijk is. Het ontkenkend antwoord vloeit voort uit de noodzaak tot verstrengeling van de sociaal-wetenschappelijke disciplines in het bereikte stadium van mondialisering.

Once we drop the state-centric assumption, which has been fundamental to history and the nomothetic social sciences in the past, and accept that this perspective can often be a hindrance to making the world intelligible, we inevitably raise questions about the very structure of the disciplinary partitions which have grown up around, indeed have been based on, this assumption (Wallerstein 1996: 85).

De richting die gewezen wordt is die van interdisciplinariteit waarvoor ook de voorzitter van de KNAW oproept in zijn voorwoord op het advies van de verkenningscommissie.

Voor samengang van in ieder geval sociologie en antropologie is de instemming van de betrokken partijen een voorwaarde. Aan zo'n wilsverklaring ontbreekt het op dit ogenblik van beide kanten. Op een inhoudsloze manier spreekt de verkenningscommissie zich weliswaar uit voor interdisciplinariteit en samenwerking, maar in de koers die naar de toekomst wordt uitgestippeld staat de alleengang voorop. Ook de antropologie lijkt zich te verschansen in een eigen arena zonder zelfs maar de moeite te nemen zich over het raakvlak of de vermenging met de sociologie te bezinnen. Een verdeling van het werkteerrein tussen de studie van 'cultuur' en van 'sociale verschijnselen' grijpt terug op een tegenstelling waarvan de onbruikbaarheid ruimschoots is bewezen. De lijnen die in het verleden tussen de twee disciplines getrokken zijn hebben in de onderzoekspraktijk hun zingeving verloren, maar de organisatorische inbedding wijst eerder op splitsing dan op fusie.

Tot 1993 was een beroepsverband actief dat bestond uit de Nederlandse Sociologische Vereniging (ca. 750 leden) en de Vereniging voor Culturele Antropologie en Sociologie van Niet-Westerse Samenlevingen (ca. 350 leden). In dat jaar kwam een grotere koepel tot stand door toetreding als geassocieerd lid van de Nederlandse Kring voor Wetenschap der Politiek (ca. 400 leden). Aan deze samenvoeging tot de Nederlandse Vereniging voor Maatschappij- en Cultuurwetenschappen is een paar jaar geleden een einde gekomen. De implosie,

waaraan een banaal zakelijk meningsverschil ten grondslag lag, laat ik verder buiten beschouwing. Interessant was het vervolg ervan. De NSV is als een aparte vereniging doorgegaan en daarnaast ontstond de Beroepsvereniging van Antropologen (BVA) waarin de beoefenaren van deze discipline zich teruggetrokken hebben. Bij de boedelscheiding is de niet-westerse sociologie in het ongereede geraakt, een symbolisch einde voor wat ooit als een 'overgangswetenschap' is begonnen.

De verkenningcommissie spreekt zich uit voor een verdergaande internationalisering van de sociologie. Met een laatste citaat ontleend aan het rapport van Wallerstein vraag ik aandacht voor diens constatering dat daarvoor een ander bestek nodig is dan in het verleden werd ontworpen.

It is hardly surprising that the social sciences constructed in Europe and North America in the nineteenth century were Eurocentric. The European world of the time felt itself culturally triumphant, and in many ways it was. Europe had conquered the world, both politically and economically. Its technological achievements were an essential element in this conquest, and it seemed logical to ascribe the superior technology to a superior science, a superior worldview. It seemed plausible to identify the European achievement with the thrust toward universal progress (Wallerstein 1996: 51-2).

Behalve de beoefenaren van de sociale wetenschappen ertoe te bewegen een gezamenlijk huis te betrekken waarin ook vakgenoten uit andere werelddelen welkom zijn, is een niet minder urgente opgave een ingrijpende verandering in het sociaal-wetenschappelijk beleid door te voeren. Die herziening kan niet beperkt blijven tot een bijstelling van de agenda van NWO en WOTRO, maar zal ook in een organisatorische herstructurering haar beslag dienen te krijgen. Er is voldoende werk aan de winkel voor een nieuwe commissie.

Noten

* Ik ben verscheidene collega's erkentelijk voor hun suggesties die mij hebben geholpen bij het schrijven van dit artikel. Ot van den Muyzenberg en Willem Wolters hebben bij een eerste versie kritische noten geplaatst. Als zij en anderen in de uiteindelijke tekst onvoldoende terugvinden van het commentaar door hen gegeven ben ik uiteraard zelf voor die omissies of vertekeningen aansprakelijk. Het rapport van de verkenningcommissie leent zich voor een voortgaande discussie en daaraan heb ik een bijdrage willen leveren.

¹ In een recente beschouwing over de *Max Havelaar* wijst Ben Anderson erop dat Multatuli kon uitgaan van een grote mate van vertrouwdheid van het Nederlandse publiek met het Indische tafereel. Die bekendheid bracht met zich mee dat in de roman geen uitvoerige uitleg nodig was om de *mise-en-scène* te verduidelijken. Indië was niet alleen economisch bezit geworden maar was ook tot diep in het maatschappelijke en culturele klimaat van Nederland doorgedrongen (Anderson 2006).

2 Van Doorn illustreerde die uitspraak met de verzuchting die de Indonesische publieke intellectueel Mochtar Lubis slaakte: 'Het is voor mij een niet aflatend gevecht geweest om – dwalend door ruim driehonderd jaar blanke overheersing – mijn Indonesische identiteit te handhaven tegenover de welhaast verpletterende hoeveelheid Europese geschiedschrijving', Van Doorn o.c., p. 15.

3 Aan Schrieke en Van Leur heeft Vogel zijn studie naar de opkomst van het indocentrische geschiedschrijving gewijd (Vogel 1992).

4 Brief Schrieke aan de Algemeen Secretaris van het Koloniaal Instituut 10-11-1944. Zie Vogel 1992: 32.

5 Aan dit eerste meningsverschil besteedde ik aandacht in mijn opstel over de geschiedenis van de niet-westerse sociologie in Amsterdam (Bremner 1998).

6 Aldus Van den Muyzenberg en Wolters in hun terugblik op de historisch-sociologische traditie in de niet-westerse sociologie (1988). De afwijzende ontvangst die Van Leurs proefschrift in Leiden ten deel viel blijkt ook uit de memoires van Bouman die bij de promotie van zijn jonge vriend aanwezig was. Hij beschreef de sfeer als 'kil, vijandig bijna. Geen woord van lof voor het zo bijzondere proefschrift waarvan geen van de hoogleraren de strekking en de draagwijdte ten volle scheen te begrijpen' (geciteerd in Vogel 1992: 178). De heruitgave van Van Leurs dissertatie ging vergezeld van diens andere opstellen over de Indonesische geschiedschrijving. Het was de eerste publicatie in een reeks *Selected Studies on Indonesia* waarin Wertheim het werk van Nederlandse geleerden onder internationale aandacht bracht.

7 In het buitenland heeft dit exceptionalisme weinig aandacht getrokken. Ellen schreef een artikel (1976) waarin hij het belang van het koloniaal verleden benadrukte voor de opkomst van dit vakgebied.

8 Deze kwalificaties ontleen ik aan Kloos (1982: 233).

9 Van *Contributions to Indian Sociology* verschenen tussen 1957 en 1966 negen afleveringen. De polemiek begon met een programmatische verklaring van Dumont en Pocock in het eerste nummer waarop een eerste kritische reactie van F.G. Bailey in het derde nummer (1959) volgde. In hun dankwoord aan het einde van de serie erkenden de beide redacteurs dat hun zienswijze geen brede respons had opgeleverd: 'what to us appears as basic has not appeared so to most of our colleagues' (ix, 1966, p. 8).

10 Daarin stelde hij vast dat terwijl de sociologie zich had toegelegd op de studie van sociale verschijnselen in de westerse wereld, had de cultuurkunde zich als volkenkunde vooral bezig gehouden met de studie van niet-westerse volken. Het was duidelijk dat hij die in het verleden gegroeide taakverdeling naar de toekomst wilde doortrekken.

11 Hoetink was in Amsterdam opgeleid en ging na zijn promotie bij Van Lier zijn eigen weg. Het eerste deel van zijn loopbaan bracht hij in en om het Caraïbisch gebied door. De opbrengst van zijn langdurig verblijf ter plaatse waren publicaties die handelden over het belang van de rasfactor in het maatschappelijk verkeer van de door hem bestudeerde samenlevingen. Naar mijn weten is er geen Nederlands (westers) socioloog die van de betekenis van Hoetinks werk voor een beter begrip van de interetnische verhoudingen op eigen bodem gebruik heeft gemaakt.

12 Van den Muyzenberg en Wolters vatten de hoofdlijn van zijn betoogtrant als volgt samen: '...uneven development, widening gaps in the evolutionary process, the skipping of phases, the shifting of power centres in the world, progress with leaps and bounds, and so on. To evaluate the direction in which evolution is moving, Wertheim used the emancipation principle as a criterion. This conceptualization enables him to describe and analyse developments in a less deterministic and reified way, and to pay attention to the importance of revolutions in the process of change' (Van den Muyzenberg en Wolters 1988: 23). De engelse editie die in 1974 bij Penguin uitkwam droeg bij aan de internationale reputatie van Wertheim. In 1997 volgde een studie waarin hij de balans opmaakte van het regime van neoliberalisering in de wereldeconomie.

13 Op zijn volkenkundige belangstelling borduurde Hofstra nog voort lang na zijn inbedding in de opleiding sociologie aan de Universiteit van Amsterdam. Zo publiceerde hij nog in 1955 een verhandeling die op zijn vroeger vakgebied betrekking had.

14 Ik noem enkele van zijn publicaties die een nadrukkelijk comparatieve opzet hebben. A. Beteille – *Social inequality; selected readings*. Penguin Books 1974; *Six essays in comparative sociology*. Delhi 1974; *Inequality among men*. Delhi 1977; *The idea of natural inequality and other essays*. Delhi 1983.

15 Om toch ook in de vraag naar een gezamenlijke presentatie van de Azië expertise in Nederland aanwezig te voorzien ontstond als een interuniversitair en multidisciplinair samenwerkingsverband het International Institute for Asian Studies waarvan het hoofdkantoor in Leiden en een dépendance in Amsterdam gevestigd werden.

16 Maar dat was niet de enige of misschien de belangrijkste reden voor de afwijzing. Ons Prioriteitsvoorstel was door een politiek-maatschappelijke beoordelingscommissie als uitstekend aangeprezen. De adviesraad voor de maatschappij-wetenschappen van nwo, waarin onze eigen vakgenoten zitting hadden, weigerde vervolgens haar instemming ermee te betuigen met als gevolg dat de prijs gegund werd aan een heel ander wetenschapsgebied.

17 Over de voortzetting door nwo in een ander kader van wetenschapsbeoefening is nog geen beslissing genomen. De stopzetting van IDPAD is een betreurenswaardig voorbeeld van de vernietiging van sociaal-wetenschappelijk kapitaal op een moment dat de urgentie voor samenwerking op dit terrein met India groter is dan ooit tevoren.

18 Voor een gelijkkluidend betoog over de sociologiebeoefening in India vroeger en nu, zie S. Patel (2006).

19 De disciplinaire gescheidenheid lijkt overigens af te brokkelen als gevolg van samenwerkingsverbanden die lokaal zijn ontstaan. Van de onderzoeksgroep door Engbersen in Rotterdam geformeerd maken ook antropologen deel uit en in Amsterdam werken sociologen en antropologen al sinds vele jaren vruchtbaar samen in het IMES.

Literatuur

- Anderson, B. (2006) Max Havelaar (Multatuli 1860). In: F. Moretti (ed.) – *The novel – vol. 2, Forms and themes*. Princeton University Press.
- Baal, J. van (1948) De westerse beschaving als constante factor in het hedendaagse acculturatieproces, *Indonesië* 2 (2) 1948-9.
- Breman, J. (1998) W.F. Wertheim, de sociologie van het niet aan de Universiteit van Amsterdam. In: J. Goudsblom, P. de Rooy en J. Wieten (red.) *In de zevende; de eerste lichtung hoogleraren aan de politiek-sociale faculteit in Amsterdam*. Amsterdam: 168-81.
- Chakrabarty, D. (2000) *Provincializing Europe; postcolonial thoughts and historical difference*. Princeton: Princeton University Press.
- Contributions to Indian Sociology, 1-1X. Paris/The Hague, 1957-1966.
- Doorn, J.A.A. van (1964) The development of sociology and social research in the Netherlands. *Mens en Maatschappij* 31.
- Doorn, J.A.A. van (1994) *De laatste eeuw van Indië; ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project*. Amsterdam.
- Ellemers, J.E. (1978) De Nederlandse sociologie en de Amsterdamse sociografie in de jaren dertig: een voorbeeld van onvolledige institutionalisering'. In: F. Bovenkerk et al. *Toen en thans; de sociale wetenschappen in de jaren dertig en nu*. Baarn, 36-47.
- Ellen, R.F. (1976) The development of anthropology and colonial policy in the Netherlands. *Journal of the History of the Behavioural Sciences* XI, 303-24.
- Hoetink, H.J. (1965) *Het nieuwe evolutionisme*. Assen.

- Hofstra, S. (1933) *Differenzierungserscheinungen in einigen Afrikanische Gruppen. Ein Beitrag zur Frage der primitiven Individualität*. Amsterdam.
- Hofstra, S. (1955) *De betekenis van enkele nieuwe groepsverschijnselen voor de sociale integratie van veranderend Afrika*. Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, nieuwe reeks, deel 18, no.14. Amsterdam.
- Hollander, A.N.J. den (1933) *De landelijke arme blanken in het Zuiden der Vereenigde Staten. Een sociaal-historische en sociologische studie*. Groningen.
- Hollander, A.N.J. den, O.D. van den Muijzenberg, J.B. Speckmann en W.F. Wertheim (1966) *De plurale samenleving. Begrip zonder toekomst?* Meppel: Boom.
- Kloos, P. (1982) Recente ontwikkelingen in de antropologiebeoefening in Nederland. In: G. Banck en B. van Heijningen (red.) *Beroep: antropoloog; vreemde volken, visies en vooroordelen*. Amsterdam/Brussel, 227-39.
- Kloos, P. (1988) Het ontstaan van een discipline. De sociologie der niet-westerse volken. *Antropologische Verkenningen* VII (1-2) 123-46.
- Köbben, A.J.F. (1955) *De vergelijkend-functionele methode in de volkenkunde*. Groningen.
- Köbben, A.J.F. (1964) *Van primitieven tot medeburgers*. Assen.
- Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (2006) *Samenleven en samenwerking; een toekomst voor de Nederlandse sociologie*. Verkenningen deel 8. Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.
- Leur, J.C. van (1955) *Indonesian trade and society; essays in Asian social and economic history*. Den Haag.
- Lier, R.A.J. van (1949) *Samenleven in een grensgebied; een sociaal-historische studie van Suriname*.
- Lier, R.A.J. van (1969) Enige organisatorische aspecten van de niet-westerse sociologie. Bijlage bij de *Mededelingen van de Nederlandse Sociologische Vereniging*, nr. 26.
- Locher, G.W. (1955) *De sociologie en cultuurkunde van Zuidoost-Azië en het Zuidzeegebied in haar betrekking tot de algemene cultuurwetenschap*. Groningen.
- Meyer B. (1998) Een visie op de culturele antropologie nu en in de toekomst. In: A. Gevers (red.) *Uit de zevende*. Amsterdam: Het Spinhuis, 172-85
- Muijzenberg, O. van den en W. Wolters (1988) *Conceptualizing development*. Comparative Asian Studies 1, Centre for Asian Studies, Amsterdam.
- Patel, S. (2006) Beyond binaries; a case for self-reflexive sociologies. *Current Sociology* 54 (3) 381-95.
- Romein, J. (1931) *Het ontwaken van Azië*. Amsterdam.
- Rutten, M.A.F. (2003) *Azië van binnen en van buiten*. Amsterdam: Vossius Pers.
- Rutten, M.A.F. (2004) Azië en Europa vergelijkenderwijs: verwestersing en veroostersing in mondiaal perspectief. *Mens en Maatschappij* 79 (1) 24-42.
- Schoorl, J.W. (1974) *Sociologie der modernisering; een inleiding in de sociologie der niet-westerse volken*. Deventer.
- Schrieke, B.J.O. (1982) Positie kantoor adviseur voor Inlandsche zaken. In: R.C. Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlands-Indië*, 133-42.
- Schrieke, B.J.O. (1936) *Alien Americans; A study of race relations*. New York.
- Steinmetz, S.R. (1907) *De studie der volkenkunde*. 's-Gravenhage.
- Vogel, J. (1992) *De opkomst van het indocentrische geschiedbeeld; leven en werken van B.J.O. Schrieke en J.C. van Leur*. Hilversum.
- Wallerstein, I. (1996) *Open the Social Sciences. Report of the Gulbenkian Commission on the Restructuring of the Social Sciences*. Stanford.
- Wertheim, W.F. (1950) *Herrijzend Azië; opstellen over de oosterse samenleving*. Arnhem.
- Wertheim, W.F. (1956) *Indonesian society in transition. A study of social change*. Den Haag.
- Wertheim, W.F. (1960) Havelaars tekort. *De Nieuwe Stem* 15, 362-79.

- Wertheim, W.F. (1961) 'Corruptie als sociologisch studieobject' in: *Sociologisch Jaarboek*, 14 (1) 5-40. De engelstalige versie ervan werd opgenomen in *Sociologia Neerlandica* 1 (2) 1963.
- Wertheim, W.F. (1964) A sociological approach to the problems of underdevelopment. *East-West parallels; sociological approaches to modern Asia*. Den Haag.
- Wertheim, W.F. (1970) *Evolutie en revolutie. De golfslag der emancipatie*. Amsterdam.
- Wertheim, W.F. (1974) *Evolution and revolution. The rising waves of emancipation*. Harmondsworth: Penguin.
- Wertheim, W.F. (1997) *Third world whence and whither? Protective state versus aggressive market*. Amsterdam.
- Wertheim, W.F. (1998) Naoorlogse Amsterdamse visie op herrezen Azië. In: A. Gevers (red.) *Uit de zevende; vijftig jaar politieke en sociaal-culturele wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam*. Amsterdam: Het Spinhuis, 36-42.